

## شبیه‌سازی انسان و دیدگاه‌های مقامات و مراجع دینی

دکتر محمد مهدی مظاهری<sup>۱</sup>

خدیدجه احمدخان بیگی<sup>\*\*</sup>

### چکیده

شبیه‌سازی یک جاندار به مفهوم تولید آن جاندار از طریق غیرجنسی است. کلون‌سازی انسان به مفهوم تولید انسانی بدون لقاح اسپرم و تخمک است شبیه‌سازی انسان و احتمال ایجاد نسلی که در آن جنس واحدی به عنوان تعیین‌کننده خصوصیات ژنتیکی جنین و منشأ آن باشد مباحثی را در محافل مختلف علمی موجب شده است. اندیشمندان و فقها از یک‌سو با پیامدهای فرضی و نگرانی‌های احتمالی آن مواجه هستند و از سوی دیگر صدور حکم تحریم باعث محرومیت جامعه علمی و پژوهشی از ورود به این عرصه‌هاست. از آنجا که نقطه‌نظرات ادیان آسمانی در خصوص شبیه‌سازی ملاک بسیاری از قوانین جوامع بشری را تشکیل می‌دهد در این مقاله به طرح و بررسی آنها می‌پردازیم.

### واژگان کلیدی

شبیه‌سازی، کلون، ادیان آسمانی، فقه اسلامی.



\* عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.

\*\* دانشجوی کارشناسی‌ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.

شبیه‌سازی از جمله دانش‌های جوانی است که در سال‌های اخیر موضوع تحقیق و بررسی دانش‌پژوهان قرار گرفته است. اگر ادعای برخی محققان را بپذیریم که امکان عملی و علمی چنین مسئله‌ای را قابل تحقق می‌دانند در آینده‌ای نه چندان دور شاهد تحولی اساسی در همه ابعاد زندگی خواهیم بود. اما در این میان آنچه موجب طرح جدی این مسئله در بسیاری محافل علمی و دینی جهان شده است واکنش موحدان جهان در مورد شبیه‌سازی و پیامدهای آن است از اینرو بر پژوهشگران و اندیشه‌ورزان حوزه‌های دینی است که پس از تبیین موضوع از زوایای مختلف به تحلیل و بررسی آن بپردازند. آنچه در پی می‌آید دیدگاه مراجع و صاحب‌نظران ادیان آسمانی (مسیحیان - یهودیان و مسلمانان) در این زمینه و سپس بررسی شبیه‌سازی از نظر فقه شیعه می‌باشد.

### همانندسازی چیست؟

شبیه‌سازی یا همانندسازی ترجمه کلمه «cloning» در زبان انگلیسی و «clonage» در زبان فرانسه است که در عربی به آن استسناخ گفته می‌شود. کلون<sup>۱</sup> از ریشه یونانی (klon) به معنای جوانه و ترکه چوب که پرورش‌دهندگان گل و گیاه از آنها برای ایجاد گیاهان جدید استفاده می‌کرده اند گرفته شده است. به بیان دیگر کلون به معنای تولیدمثل غیرجنسی یک یاخته فرد است.<sup>۲</sup>

### فرآیند شبیه‌سازی انسان

به طور کلی تولیدمثل جانوران از دو طریق جنسی و غیرجنسی صورت می‌گیرد: تکامل یک انسان با عمل باروری یا لقاح شروع می‌شود. فرآیندی که در طی آن اسپرماتوزوئید از مرد و اووسیت (تخمک) از زن با هم یکی شده سلول جدیدی به نام تخم یا «zygote» ایجاد می‌شود،<sup>۳</sup> زیگوت در واقع جنین یک‌سلولی می‌باشد. شایان ذکر است که امکان استفاده از سلول جنسی یک موجود برای موجود دیگر و یا امکان ساخت هر سلول دیگر، برای بشر مقدور نیست. سلول جنسی ماده با محتویات ژنتیکی آن، که اطلاعات مربوط به آن موجود را با خود حمل می‌کند، تنها و به طور بسیار اختصاصی، قادر به لقاح با سلول نر هم جنس خود است.<sup>۴</sup> در روش تولیدمثل غیرجنسی که همان روش شبیه‌سازی یا Cloning است، به جای سلول جنسی مذکر (اسپرم) از یک سلول سوماتیک (جسمی) استفاده می‌شود. در نتیجه تمامی کروموزوم‌های جنین از یک دهنده سلول غیرجنسی خواهد بود. «دالی» اولین جانور متولد شده از طریق غیرجنسی بود که در سال ۱۹۹۷ توسط تیمی در مرکز تحقیقاتی روزالین - اسکاتلند ایجاد شد.

1. clone.

۲. دورلند، فرهنگ پزشکی.

۳. توماس وی سادلر، رویان‌شناسی پزشکی لانگمن، ص ۱.

۴. آخوندی - صادقی، ضرورت بکارگیری تکنیک‌های باروری کمکی در تولیدمثل انسان، روش‌های نوین تولیدمثل انسانی



تاکنون شاهدهی علمی بر تحقق شبهه‌سازی انسان به دست نیامده است، اما با اصلاح تکنیک فوق و کاهش ریسک آن، به نظر می‌رسد که از لحاظ نظری می‌توان به کمک همین شیوه دست به شبهه‌سازی انسانی زد. به همین سبب، در اینجا مقصود از شبهه‌سازی، اعمال این تکنیک بر موجود انسانی است. نام علمی این تکنیک را SCNT اس سی ان تی یا تکنیک انتقال هسته سلول جسمی گذاشته‌اند.

SCNT یا «انتقال هسته سلول سوماتیک» تکنیکی است که با آن مواد هسته‌ای یک سلول سوماتیک یا جسمی را به داخل یک اووسیت<sup>۲</sup> یا تخمک هسته‌زدایی شده منتقل می‌نمایند تا پس از تحریک، رشد و تکثیر نماید و در نهایت یک رویان یا جنین کلون شده تولید گردد.<sup>۳</sup> از تعریف فوق عدم دخالت ژنتیکی یکی از دو جنس زن یا مرد را در فرآیند شبهه‌سازی خواهیم داشت برحسب اینکه سلول اولیه متعلق به چه کسی خواهد بود، در نتیجه اتحاد ژنتیکی شبیه و اصل استفاده می‌شود.<sup>۴</sup> به بیان دیگر شبهه‌سازی یعنی کپی‌برداری از مواد بیولوژیکی یک ژن، یک سلول ویا یک موجود زنده برای تولید کپی ژنتیکی همسان.

### تاریخچه شبهه‌سازی

شبهه‌سازی به معنای تولیدمثل غیرجنسی بدون لقاح سلول نر و ماده، اکتشاف جدیدی نیست و در جهان اطراف ما رخ می‌دهد. دو نیم شدن و تقسیم شدن موجودات تک‌سلولی مثل باکتری‌ها را نیز کلونینگ یا شبهه‌سازی می‌گویند چون باکتری‌هایی که از این طریق به وجود می‌آیند از لحاظ ژنتیکی کاملاً شبیه باکتری‌های اولیه هستند. دو قلوهای تک‌تخمکی (M.Z)<sup>۵</sup> یا همسان نیز در حقیقت کلون‌های طبیعی هستند که به صورت نادری در زایمان‌های طبیعی حاصل می‌شوند. در طبیعت تخمک‌های لقاح نیافته برخی از جانوران (بی‌مهرگان کوچک، کرم‌ها سوسمارها برخی ماهی‌ها ...) نیز می‌توانند تحت شرایطی در محیط خاصی به یک جانور کامل تبدیل شوند این روند همان پارتنوژنز<sup>۶</sup> یا بکرزایی نام دارد در واقع نوعی شبهه‌سازی طبیعی محسوب می‌شود. در مورد شبهه‌سازی جانوران اولین بار در سال ۱۹۹۶ تولد گوسفندی به نام دالی نقطه عطفی در شبهه‌سازی به شمار می‌رود. خبر تولد این گوسفند تا چند ماه بعد به دلایل استفاده اقتصادی از این روش و به ثبت رساندن آن و بررسی درصد موفقیتش محرمانه نگه داشته شد.<sup>۷</sup> البته مشهور شدن دالی بخاطر امکان قریب‌الوقوع بودن شبهه‌سازی انسان بود. مطرح شدن ایده شبهه‌سازی انسان به صورت جدی‌تر موجی از واکنش‌های جهانی را ایجاد کرد.

1. Somatic cell Nuclear transfer.

2. Oocyte.

۳. همان، ص ۳۹.

۴. انسان، کنعانی، تلاقی اخلاق و حقوق و واقعیت در شبهه‌سازی، اخلاق زیستی ص ۳.

5. Monozygotie Twins.

6. Parthenogenesis.

۷. زوایای پیدا و پنهان شبهه‌سازی در گفتگو با اندیشوران حوزه، فصلنامه فقه ۴۷.



## شرکت کلوناید مدعی شبیه‌سازی انسان

در سال ۲۰۰۲ از سوی خانم بریژیت بریسلر شیمیدان و مدیر مؤسسه امریکایی کلوناید وابسته به فرقه رائلین،<sup>۱</sup> خبر تولد نخستین نوزاد دختر کلون شده به نام «حوا» و با استفاده از ژنوم یاخته پوست بدن یک خانم ۳۱ ساله امریکایی، اعلام شد. این مؤسسه همچنین خبر تولد انسان‌های کلون شده دیگری را انتشار داد.<sup>۲</sup> رهبر این فرقه فردی فرانسوی است، که خود را رائل می‌نامد، او ادعا می‌کند که از سال ۱۹۷۳ تا به حال، شش بار با موجودات فضایی، و در کنار آتشفشانی خاموش در فرانسه، ملاقات داشته است. وی بعد از این ملاقات‌های ادعایی، دین جدیدی را تأسیس کرد که عصاره آن این است که مخلوقات فضایی ۲۵ هزار سال پیش بشر را به روش همانندسازی خلق کرده‌اند. او در کتابی<sup>۳</sup> همانندسازی را تحقق بخش رؤیای همیشگی بشر، یعنی جاودانگی دانسته است. مؤسسه مذکور در پی فشارها و مخالفت‌های وسیع و درخواست افکار عمومی و دادگاه برای انجام آزمون DNA روی مادر و فرزندان مورد ادعای مؤسسه، هیچ‌گاه این ادعاها به اثبات نرسیده و بسیاری از دانشمندان آن را بی‌اساس و نوعی حقه‌بازی می‌دانند.<sup>۴</sup>

## اهداف شبیه‌سازی انسانی

کاربرد اول ایجاد انسان کامل (Reproductiv cloning): این نوع از شبیه‌سازی با هدف تولید یک جنین کامل جایگزین شده در رحم یک زن می‌باشد که در این مورد به دلیل پیامدهای آن اختلاف نظرها و چالش‌های زیادی وجود دارد. کاربرد دوم ایجاد اندام‌های مختلف بدن انسان (Therapeutic cloning): نوع دوم شبیه‌سازی با هدف درمانی و طبی می‌باشد که در این روش به جای اینکه جنین را در رحم یک زن جایگزین کنند جنین را به صورت بافت در ظروف آزمایشگاهی کشت می‌دهند و این روش تنها با هدف تولید بافت برای درمان و پیوند زدن به کار می‌رود.

آنچه موجب تفکیک این دو نوع شبیه‌سازی از هم می‌شود هدف آنهاست. هدف از کاربرد اول، تولید کودکی است که از لحاظ ژنتیکی شبیه فرد دهنده هسته سلول می‌باشد. در حالی که هدف از کاربرد دوم که به آن شبیه‌سازی درمانی یا تحقیقاتی نیز می‌گویند تولید فرد نیست بلکه به دست آوردن سلول‌های بنیادی جنینی Embryonic stemcell است. این سلول‌های بنیادی رویانی قادرند به تمامی ۲۱۶ نوع سلول مختلف که بدن یک انسان بالغ را می‌سازد تبدیل گردد، این سلول‌ها به عنوان سلول‌های بنیادی چندمنظوره شناخته می‌شوند.

### 1. Raelians.

۲. نوری دلونی، از حیوانات ترانس ژنیک تا پستانداران کلون شده، دیدگاه‌های اسلام در پزشکی، ص ۱۴۳.

### 3. Yes to Human Cloning

۴. صادقی، همانندسازی انسان، بیواتیک ص ۷۳.

## دیدگاه‌های مقامات و مراجع دینی

### کلیسای کاتولیک

کلیسای کاتولیک همانندسازی انسان را مذموم و ممنوع اعلام کرده است، مخالفت آیین کاتولیک ریشه در برداشت این آیین از کتاب مقدس و تفسیر داستان‌های عهد عتیق دارد. عمده مخالفت با شبیه‌سازی انسانی در میان کلیسای کاتولیک بر سه داستان محوری سفر تکوین در عهد عتیق استوار است سفر پیدایش، با گزارش آفرینش آسمان‌ها و زمین به دست خداوند و خلقت آدم و حوا و هبوط آنان به زمین که بعدها فرزندان آدم در بابل ساختند که به خواست خداوند ویران شد و به پریشانی آنان انجامید.<sup>۱</sup> از این سه داستان دینی: (۱- خلقت آدم ۲- قتل هابیل ۳- ویرانی برج بابل) سه اصل اخلاقی به دست می‌آید<sup>۲</sup> و نمادی است برای هر حرکتی که انسان را از حقیقت وجودی‌اش دور می‌کند، کاری که فرجام خوشی برای انسان نخواهد داشت. در مکتوبات ناظر بر شبیه‌سازی به این داستان‌ها اشاره و گاهی ارجاع داده می‌شود. پاپ ژان پل دوم در بخشی از رساله انجیل حیات خود تصریح می‌کند که این داستان‌ها شرح حال انسان معاصر است و می‌گوید مخاطرات تکنیک تولیدمثل مصنوعی راه را بر سقط جنین و فرزندکشی می‌گشاید.<sup>۳</sup> کلیسای کاتولیک تفکیک بین اقسام همانندسازی را نیز اشتباه می‌داند و معتقد است که در هر دو قسم حرمت نفس انسانی با دستکاری دیگران نقض شده و مورد مخاطره قرار می‌گیرد. استفاده پژوهشی درمانی از جنین شبیه‌سازی شده نوعی بهره‌برداری [بزراری] از حیات انسانی و موجب نقض حرمت و جایگاه اخلاقی جنین شده، و ورود آسیب‌های اخلاقی به جامعه است.<sup>۴</sup> از نظر آیین کاتولیک شبیه‌سازی انسانی و درمانی از نظر تکنیکی هیچ تفاوتی با هم ندارند، تنها در فرجام رویانی است که شکل می‌گیرد. از نظر آنها فرقی میان زایگوت، بیش رویان،<sup>۵</sup> رویان و جنین گذاشته نمی‌شود و همه از حقوق یکسانی برخوردارند چرا که حیات انسانی را از مرحله انعقاد نطفه می‌دانند و از همان لحظه باروری حقوق اساسی انسانی و مهمترین آنها حق حیات را برای جنین زاده نشده به رسمیت می‌شناسند. از نظر آنها رویان دارای کرامت انسانی است حتی هنگامی که تنها یک سلول داشته باشد.<sup>۶</sup> پاسخ آیین کاتولیک به این پرسش که آیا تولیدسلول‌های بنیادی با استفاده از رویان‌های انسانی زنده از دیدگاه اخلاقی مجاز است، منفی است زیرا رویان انسانی از همان لحظه یکی شدن دو گامت مذکر و مؤنث موجودی انسانی است که حق حیات خاص خود را دارد و هیچ هدفی هر چند خوب، مانند برگرفتن سلول‌های بنیادی رویان برای درمان بیماری دیگران نمی‌تواند وسیله نامشروع را توجیه کند و عملی را که فی‌نفسه خطاست، صحیح نمی‌سازد.<sup>۷</sup> در نتیجه کلیسای کاتولیک

۱. اسلامی، شبیه‌سازی انسانی از دیدگاه آیین کاتولیک و اسلام، ص ۱۰۹.

۲. همان، ص ۱۱۱.

۳. همان، ص ۱۱۳.

۴. صادقی، همانندسازی انسان از نظر مراجع آسمانی، اخلاق زیستی، ص ۷۵.

۵. پیش رویان یا early embryo

۶. همان، ص ۱۰۷.

۷. همان، ص ۱۰۵.



قاطعانه هرگونه تلاش برای شبیه‌سازی انسانی را محکوم می‌کند و آن را عملی غیراخلاقی و ناقض کرامت انسانی می‌شمارد و از نظر آنان هیچ تفاوتی میان شبیه‌سازی انسانی و درمانی وجود ندارد و این محکومیت شامل هر دو نوع است. کلیسای کاتولیک در نقد شبیه‌سازی انسانی به دلایل متعددی استناد می‌کند که عمدتاً جنبه کلامی و اخلاقی دارد. مهم‌ترین دلیل از دیدگاه کاتولیک نقض کرامت انسانی، ابزاری شدن انسان و کم‌رنگ شدن نقش خانواده است. بدین ترتیب کلیسای کاتولیک در این مسئله دارای نوعی انسجام درونی است.

## پروتستان‌ها

پروتستان‌ها نیز همانندسازی انسان را نکوهش کرده‌اند و آن را با آموزه‌های انجیل درباره خانواده و رابطه پدر و مادری و فرزندگی مغایر می‌دانند. آنها معتقدند بشر با همانندسازی در واقع نقش خدا را بازی می‌کند، زیرا به جای اینکه خلقت انسان به مشیت خدا واگذار شود، فرزندگی با ژن دلخواه از روی افراد پیشین نسخه‌برداری می‌شود. اما پروتستان‌ها، برخلاف کاتولیک‌ها، در موارد استثنایی مثل بچه‌دار شدن زوجین ناباور امکان جواز همانندسازی را رد نمی‌کنند و در مورد استفاده پژوهشی از همانندسازی نیز اتفاق نظری ندارند. بعضی از ایشان مانند کاتولیک‌ها آن را به علت نقض حرمت جنین ممنوع دانسته‌اند و بعضی آن را بلااشکال می‌دانند.<sup>۱</sup>

## یهودیان

بسیاری از علمای یهود همانندسازی انسان را ممنوع می‌دانند. آنها می‌گویند: انسان شریک خدا و موظف به مراقبت از مخلوقات اوست. طبق مذهب یهود، انسان از نظر دینی تابع مادر و از نظر شجره خانوادگی تابع پدر است. یهودیان مثل پروتستان‌ها معتقدند در برخی حالات استثنایی، مثل کلون کردن بچه برای زوج‌های نابار، می‌توان همانندسازی را جایز دانست. در این حالت کلون کردن یکی از اعضای خانواده قابل قبول‌تر از تلقیح مصنوعی با اسپرم یا تخمک یا جنین اهدایی بیگانه است. برخی از علمای یهود معتقدند فواید احتمالی این فناوری بر زیان‌های احتمالی آن غلبه دارد، مشروط بر اینکه افراد متعهد شوند کرامت انسانی را نقض نکنند و استفاده پژوهشی و درمانی از جنین‌های همانندسازی شده مورد مخالفت یهودیان قرار نگرفته و بسیاری از آن حمایت کرده‌اند.<sup>۲</sup> خلاقیت، بخشی از آفرینش جهان است و همین خلاقیت است که جهان را متحول می‌کند. اجرای فرمان انجیل در راستای فتح کره زمین در سنت مذهب یهود، به انسان اختیار می‌دهد که طبیعت را در گیرد و آن را برای ساکنین این کره مطلوب‌تر نماید.<sup>۳</sup>

\_\_\_\_\_

۱. WWW.CS.virginia.edu

۲. همان.

۳. درباری، خلقت و شبیه‌سازی انسان، ص ۱۳۴.



## اهل سنت

عالمان اهل سنت به اتفاق آرا شبیه‌سازی انسانی را محکوم می‌کنند و آن را عملی نادرست، نامشروع و غیراخلاقی می‌دانند. «مجمع البحوث الاسلامیه» وابسته به جامع‌الازهر، طی بیانیه‌ای به حرمت این کار فتوا داد و از دولت‌های جهان خواست تا مانع هرگونه شبیه‌سازی انسان شوند.<sup>۱</sup> شورای اروپایی افتا و تحقیقات این کار را حرام شمرد.<sup>۲</sup> رابطه العالم الاسلامی مستقر در مکه نیز طی نامه‌ای درباره شبیه‌سازی این کار را حرام دانست و خواستار وضع قانون جهانی بر ضد این کار شد.<sup>۳</sup> شیخ یوسف عبدالله قرضاوی از علمای معتبر اهل سنت شبیه‌سازی را عملی حرام می‌داند و فعلی شیطانی معرفی کرد قرضاوی در توضیح فتوای خود گفت: «منطق شریعت اسلامی بر اساس نصوص مطلق قواعد کلی و مقاصد عامه‌اش ورود شبیه‌سازی در عالم انسانی را به دلیل مفاسد فراوانی که دارد منع می‌کند».<sup>۴</sup>

دکتر فرید نصیر واصل، مفتی کشور مصر، نیز حرمت شبیه‌سازی را اجماعی دانسته و گفته است: «علم باید مبتنی بر ایمان و اخلاق و خدمت به بشر باشد و از دین و نفس و نسل و عقل و مال حفاظت کند، زیرا اختلال در هر یک از این ضروریات موجب فساد بشریت می‌شود». او تأکید کرده که همانندسازی انسان کاملاً از نظر شرعی جایز نیست، اما می‌توان از این دانش برای شبیه‌سازی اعضای بدن و نجات بیماران استفاده کرد.<sup>۵</sup> دکتر رأفت عثمان، رئیس دانشکده شریعت و حقوق دانشگاه الازهر، برای همانندسازی انسان پنج حالت تصور کرده است: اول اینکه تخمک از یک زن و سلول بدنی از زن دیگر گرفته شود دوم اینکه سلول بدنی از خود زن صاحب تخمک گرفته شود. سوم اینکه سلول بدنی از یک حیوان گرفته شود. چهارم اینکه سلول بدنی از مردی که با صاحب تخمک بیگانه است گرفته شود. پنجم اینکه سلول بدنی از شوهر زن صاحب تخمک گرفته شود. او چهار حالت اول را در حکم آمیزش جنسی بین زن و غیرشوهر دانسته و آن را نامشروع و حرام شناخته است، اما حالت پنجم را، به لحاظ اینکه صاحب سلول شوهر صاحب تخمک است، احتمال داده است که در صورت وجود ضرورت (در درمان ناباروری) مشروع باشد. به نظر او در این حالت، فرد کلون شده فرزند دهنده تخمک و دهنده سلول محسوب می‌شود و کلیه احکام، حقوق و تکالیف مقرر بین فرزند و ابویین آنها جاری خواهد بود.<sup>۶</sup> بنابراین می‌توان حرمت شبیه‌سازی انسان را بین اهل سنت اجماعی دانست. البته این اتفاق آرا در مورد همانندسازی انسانی می‌باشد و در همانندسازی درمانی و پژوهشی وجود ندارد. مجمع تحقیقات اسلامی دانشگاه الازهر استفاده درمانی از شبیه‌سازی را جایز می‌داند.<sup>۷</sup> شیخ یوسف عبدالله قرضاوی نیز در مورد

1. WWW.gulfpark.com 2002/10/16

2. WWW.ecfr.org 2004/10/22

3. WWW.islamonline.net 2003/2/5

4. WWW.islamonline.net /Fatwa/arabic

5. الاستنساخ البشر علی مائده الحوار، نورالسلام، ش ۱ WWW.alazhar.org

6. WWW.islamonline.net /Fatwa

7. WWW.aljazeera.net/health

استفاده درمانی از همانندسازی می‌گوید: اگر مقصود این باشد که از انسان یا جنین شبیه‌سازی شده عضوی را بگیرند و به فرد دیگری پیوند زنند جایز نیست. زیرا انسان و جنین شبیه‌سازی شده مخلوقی است که حیات انسانی کسب کرده و انسان، ولو اینکه در مرحله جنینی باشد دارای حرمت است. اما اگر مقصود این باشد که اعضای معینی از بدن، مثل قلب یا کبد یا کلیه شبیه‌سازی شود تا در درمان بیماران از آن استفاده شود، نه تنها حرام نیست، بلکه مطلوب و مستحب نیز هست.<sup>۱</sup>

### شیعه

در مورد حکم شبیه‌سازی انسانی در میان شیعه اتفاق نظری وجود ندارد. از اینرو نظر نهایی مشخص نیست، زیرا عالمان شیعه درباره شبیه‌سازی انسانی نظرات متفاوت و گاه متضادی اتخاذ کرده، فتاوای مختلفی صادر کرده‌اند، در حالی که برخی آن را کاملاً مجاز شمرده‌اند، برخی دیگر آن را حرام دانسته‌اند. در بررسی فتاوای مختلف مراجع شیعه به دو دسته زیر می‌توان دست یافت.

### جواز شبیه‌سازی انسانی

برخی از فقها و صاحب‌نظران به دلیل نبود نصی خاص و روشن دال بر حرمت شبیه‌سازی انسانی و به استناد قاعده «کل شیء لک حلال حتی تعلم انه حرام بعینه فتدعه»<sup>۲</sup> و به استناد اصل اباحه، شبیه‌سازی انسانی را مجاز شمرده‌اند. آیت‌الله محمدهادی معرفت نه تنها شبیه‌سازی انسانی را مجاز می‌داند بلکه مدعی است که: «در شیعه هم اجماع است بر جواز»<sup>۳</sup> و در برابر این پرسش‌ها که عملاً برخی از فقهای شیعه قایل به حرمت‌اند، پاسخ می‌دهد که منظورشان از اجماع، اجماع علی‌المبنی است به این معنا که تا نصی بر حرمت کاری در دست نباشد حکم به جواز آن خواهد بود در نتیجه، منطقی‌اً عالمان شیعه باید قایل به جواز شبیه‌سازی باشند.<sup>۴</sup>

آیت‌الله مؤمن نیز یازده دلیل فقهی بر ضد شبیه‌سازی انسانی را گزارش، تحلیل و نقد می‌کند و نشان می‌دهد که برخی از این دلایل نادرست است و برخی به فرض صحت، موجب حرمت گونه‌های خاصی از شبیه‌سازی انسانی می‌شود. ایشان سرانجام نتیجه می‌گیرد که اقدام به شبیه‌سازی انسانی اجماً جایز است.<sup>۵</sup> آیت‌الله موسوی اردبیلی شبیه‌سازی انسان را کار ناپسندی دانسته، اما معتقد است دلیل محکم و قطعی بر حرمت آن وجود ندارد.<sup>۶</sup> به نظر آیت‌الله فاضل لنکرانی این کار «فی نفسه مانعی ندارد، مگر این که محرز شود توالی فاسد دارد». آیت‌الله سید محمد صادق روحانی نیز، صریحاً قائل به

1. WWW. islamonline.net /Fatwa

۲. حر عاملی، تفضیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۲، ص ۶۰.

۳. فصلنامه فقه، کاوشی نو در فقه، شماره ۴۶، ص ۲۵.

۴. همان، ص ۲۶.

۵. مؤمن، شبیه‌سازی، ص ۲۱.

۶. صادقی، همانندسازی انسان از نظر مراجع آسمانی، اخلاق زیستی، ص ۲۹.





جواز آن شده و «تبعاتی از قبیل احتمال ابتلا کلون‌ها به بیماری‌های جسمی و روانی، به هم خوردن نظام طبیعی خانواده و حذف شدن نقش پدر، جایگاه نامشخص نوزاد کلون شده در خانواده و کاهش تنوع ژنتیکی انسان‌ها در درازمدت را موجب حرمت آن نمی‌داند» و در برابر این احتمالات بر این نظر است که «بعضی از این پیامدها موجب حرمت نمی‌شود و اگر تمام باشد مانع تکوینی است نه تشریحی»<sup>۱</sup>.

علامه سیدمحمد حسین فضل‌اله از علمای لبنان از همان آغاز در قبال این مسئله موضعی فراقهپی گرفت و آن را گامی در جهت فهم عمیق‌تر سنت‌های نهان در هستی معرفی کرد و گفت: باید انتظار مقولاتی دیگر از این دست باشیم. وی با دعوت به عقلانیت و پرهیز از تکفیر و سنگ‌پرانی به یکدیگر، تا جایی پیش رفت که گفت اگر علم قطعی با برخی از ظواهر دینی تعارض پیدا کرد، باید آن را تأویل نمود.<sup>۲</sup> جواز شبیه‌سازی را نیز براساس اباحه شرعی و حکم به براءت اعلام می‌کند.<sup>۳</sup> آیت‌الله سید محمد سعید حکیم بر این نظر است که شبیه‌سازی انسانی مباح است و دلیلی بر حرمت آن نیست و می‌گویند شبیه‌سازی انسانی نوعی به کارگیری سنت‌ها و قوانین الهی است که کشف و کار آنها بیانگر قدرت عظیم خداوند به شمار می‌رود در نتیجه، این کار در صورتی که با عمل حرام دیگری همراه نشود، مجاز و مباح است.<sup>۴</sup> آیت‌الله خزعلی در سخنرانی همایش دیدگاه‌های اسلام در پزشکی با اشاره به هراس از مسائل تازه و ناشناخته در میان برخی از مؤمنین، می‌گویند شبیه‌سازی جایز است و هیچ مانعی هم ندارد.<sup>۵</sup> آیت‌الله عبدالله جوادی آملی با اشاره به آیه شریفه «لیس کمثله شیء» اظهار می‌دارند که خداوند این آیه را تنها درباره خود گفته است، نه مخلوقات و مصنوعاتش و فرمود: «هرچه من آفریدم، لیس کمثله شیء، چیزی مثل او نیست». ایشان آنگاه نتیجه گرفت: «شبیه‌سازی انسانی حتی اگر در انسان راه پیدا کند، نه آسیبی به توحید می‌رساند و نه به نظام خلقت، این نظیر کارهای مصنوعی است که در بخش نباتات در گلخانه‌ها انجام می‌شود». آنگاه با اشاره به سوره (واقعہ: ۵۹) این‌گونه نتیجه گرفت: «در آفرینش فرزند هم مگر شما خالقید؟ کار پدر فقط امضاء است». نقل المنی من موضع الی موضع آخر «افرا یتیم ما تمنون انتم تخلقونه ام نحن الخالقون» اگر در شبیه‌سازی هم انسان در آمد، کار من است.<sup>۶</sup> آیت‌الله محمد آصف محسنی، از معدود فقیهان شیعه است که با تفضیل قابل توجهی شبیه‌سازی انسانی را مورد بحث قرار می‌دهد و نظر خود را در دفاع از آن بیان می‌کند و می‌گوید شبیه‌سازی نه تنها تهدیدی بر ضد دین نیست بلکه یکی از فرصت‌های علمی تازه می‌باشد که می‌توان از آن بهره گرفت. ایشان بر این نظر است که حتی دلیلی بر حرمت گرفتن سلولی از مردی بیگانه و گذاشتن آن در تخمک زنی و سپس کاشتن آن در رحم زنی بیگانه وجود ندارد، مگر از باب احتیاط، زیرا ارتکاز عرف حرمت ادخال

۱. همان.

۲. احمد احمد، فقه الحیاه، فی حوار مع سیدمحمد فضل‌الله، ص ۱۸۱.

۳. همان.

4. www.alhakeem.com

۵. خزعلی، گفتمان شبیه‌سازی انسان، دیدگاه‌های اسلام در پزشکی، ص ۴۲.

۶. همان، ص ۶۵.



ماء است، در اینجا تکاثر در کادر زوجیت صادق است و این فرزند حلال زاده است و بدون عقد شرعی مفهوم اب و ام بر آن دو صدق می‌کند. البته اگر آن زن اجنبی شوهردار باشد، در اختیار بیگانه گذاشتن رحمش تصرف در حق زوج به شمار می‌رود اگر شوهر خود به این کار راضی باشد درباره جواز یا عدم آن دو وجه است.<sup>۱</sup> برخی از فقهای شیعه، نه تنها زندگان که شبیه‌سازی مردگان را نیز جایز می‌دانند آیت‌الله جناتی در پاسخ این پرسش می‌گوید: «فی نفسه مانعی ندارد».<sup>۲</sup> آیت‌الله عزالدین زنجانی نیز پاسخ می‌دهد: «چنانچه امکان عملی داشته باشد، دلیلی بر عدم جواز نداریم».<sup>۳</sup> برخی از علمای شیعه با توجه به قواعد و اصول اولیه رأی به جواز می‌دهند، لیکن با توجه به آنکه اجرای شبیه‌سازی انسانی در سطح کلان به پیامدهای ناخوشایندی می‌انجامد، جواز موردی و فردی داده‌اند و در سطح کلان غیرمجاز شمرده‌اند. آیت‌الله جناتی اینگونه بر جواز چنین عملی استدلال می‌کند: «ما بر این بینش و اعتقادیم و همان‌گونه که حرام خدا را نمی‌توان حلال کرد، حلال خدا را هم نمی‌توان حرام کرد و این بدین جهت است که حکم به حرمت بدون دلیل شرعی تشریح محسوب می‌آید و مشمول آیه ۱۱۶ از سوره نحل که در آن آمده است: «ولا تقولوا لما تصف السنتکم الکذب هذا حلال و هذا حرام» اصول اولیه با حکم اباحه سازگارتر است و ایشان در جواب اینکه چرا در سطح محدودی می‌تواند مجاز باشد نه به گونه‌ای عام، می‌گویند چه‌بسا این کار در سطح کلان، مسائلی ناخواسته مانند نبود هویت و تعلیل روابط مشروع خانوادگی و مسئله ارث را پیش آورد. و در ادامه می‌گویند «همه اینها پاسخ دارند که باید در فرصت دیگر بیان شوند».<sup>۴</sup> استاد حسن جواهری نیز این نظر را داشته است و می‌گوید شبیه‌سازی فی نفسه و به عنوان اولی، اشکال ندارد، اما اگر این کار در سطح وسیعی صورت گیرد و بر اثر مشابهت کامل و تام موجب اختلال نظام شود، حرام خواهد بود، ایشان می‌گویند نه تنها در سطح فرعی و محدود مجاز است بلکه از نظر او، ادعای حرمت آن خود عملی حرام است، یعنی کسی حق ندارد امری مشروع را حرام بشمارد و بی‌دلیل به حرمت آن فتوا دهد.<sup>۵</sup> ایشان در جواب این پرسش که آیا شبیه‌سازی ناقص کرامت انسان نیست، پاسخ می‌دهد که کرامت خدادادی همان قدرت تعقل و رشد و طی مدارج کمال است این کار نقض کرامت به شمار نمی‌رود.<sup>۶</sup>

### حرمت ثانوی شبیه‌سازی

غالب مخالفان شبیه‌سازی انسانی با آنکه بر این نظرند که اصل شبیه‌سازی انسانی طبق اصل اباحه مجاز می‌باشد ولی به خاطر مفاسدی که ممکن است در پی داشته باشد حکم به تحریم آن به عنوان حکم

۱. محسنی، الفقه و مسائل طبیه، ص ۴۰۹. (نقل از شبیه‌سازی انسانی از دیدگاه آیین کاتولیک و اسلام، ص ۴۸۲).

۲. جناتی، کاوشی نو در فقه، فصلنامه فقه شماره ۴۶، ص ۲۰.

۳. همان، ص ۳۴.

۴. جناتی، گفتگو با آیت‌الله جناتی، مجله فقه، شماره ۴۶، ص ۱۷.

۵. جواهری، الاستقام و الاستسناخ، ص ۲۰.

۶. همان، ص ۲۶.



ثانوی کرده‌اند. آیات عظام سید کاظم حائری، شیخ جواد تبریزی، سید صادق شیرازی، یوسف صانعی و ناصر مکارم شیرازی از این نظر حمایت می‌کنند. آیت الله شیخ جواد تبریزی نیز همانندسازی انسان را به لحاظ اینکه موجب برهم خوردن تمایز و اختلاف بین ابناء بشر و اختلال نظام و هرج و مرج و نیز نامشخص شدن وضعیت اسباب و موارد حرام دانسته است.<sup>۱</sup> آیت‌الله یوسف صانعی نیز رسمی و عادی شدن همانندسازی را به گونه‌ای که در ردیف فرزندان شدن از راه ازدواج قرار گیرد، با مذاق شرع و فقه اسلامی به طور قطع ناسازگار دانسته و موجب مفسد لازم الاجتناب حقوقی، اجتماعی، اخلاقی و تکوینی دانسته است. با وجود این، وی همانندسازی انسان را در موارد نادر ضرورت‌های شدید باشد و نیز استفاده از جنبه علمی آن را، مثل شبیه‌سازی اعضای بدن برای معالجه و اغراض عقلایی جایز می‌داند.<sup>۲</sup> آیت‌الله سید صادق شیرازی درباره مشروعیت این کار می‌گوید که شبیه‌سازی فی‌نفسه کشفی علمی و مجاز است، لیکن از آنجا که مستلزم امور غیرجایزی مانند اختلال نظام طبیعی و وجود محذور شرعی است عدم جواز به آن سرایت می‌کند و در چارچوب شرایط معاصر جایز نیست.<sup>۳</sup> آیت‌الله مکارم شیرازی از همین دیدگاه با استدلال بیشتر و مفصل‌تری دفاع می‌کند به نظر ایشان «این مسئله از سه جهت قابل بررسی است: الف) از نظر لوازم و عوارض ب) عنوان اولی ج) عنوان ثانوی ...» در مورد جهت اول به نظر ایشان، این کار مستلزم انجام محرمانه‌ای است که حرام است. در جهت دوم به نظر ایشان «اصل اباحه است چون آیه روایت، اجماع و دلیل عقلی بر حرمت شبیه‌سازی نداریم و از مسائل مستحدثه است» و درباره جهت سوم بحث ایشان برخی از مسائل اخلاقی حقوقی و اجتماعی ناپذیرفتنی را یاد می‌کند و نتیجه می‌گیرد که: «شبیه‌سازی به عنوان اولی مشمول اصله الاباحه است ولی به عنوان ثانوی، حرام است»<sup>۴</sup> در برابر دو نگرش فوق که در نهایت، اصل شبیه‌سازی انسانی را به عنوان اولی مجاز می‌شمرد و تنها در دامنه یا حکم ثانوی آن تفاوت داشت در این نگرش اساساً شبیه‌سازی به عنوان حکم اولی نامشروع می‌باشد، وی علت اصلی تحریم شبیه‌سازی انسانی را عدم تسلط انسان بر جسد خود دانست و همچنین به آیه تغییر خلق<sup>۵</sup> و عهد شیطان اشاره می‌کند و حاکمیت اصله الحظر را در برابر اصله الاباحه، به معنای حرمت ذاتی و به عنوان حکم اولی در شبیه‌سازی انسانی می‌داند. ظاهراً تنها عالم شیعی که برای نفی شبیه‌سازی انسانی به این آیه استناد می‌کند، محمد مهدی شمس‌الدین است و نه تنها دیگر عالمان شیعه به آن استناد نمی‌کنند بلکه بخشی از تحقیق خود را صرف ابطال استناد به آن می‌کنند.<sup>۶</sup> حرمت شبیه‌سازی انسانی به عنوان حکم اولی قابل دفاع نیست. این نگرش به ویژه با مبانی اصولی شیعی و مشی عمومی عالمان اصولی سازگاری ندارد. از اینرو کمتر به آن استناد شده است. سخن

۱. صادقی، اخلاق زیستی، ص ۷۸.

۲. همان، ص ۷۹.

۳. شبکه التبا المعلوماتية به نشانی [WWW.annabaa.org](http://WWW.annabaa.org) به تاریخ ۲۸ شوال ۱۴۲۳.

۴. علی‌رضا امینی، دیدگاه‌های اسلام در پزشکی، ص ۵۸.

۵. سوره (نسا: ۱۱۹).

۶. الاستنساخ بین الاسلام والمسیحیه، ص ۱۲۲.



کوتاه علمای شیعه در قبال شبیه‌سازی انسان دو موضع متفاوت اتخاذ کرده‌اند گروهی آن را کاملاً جایز می‌دانند و اکثریت فقها به عنوان حکم اولی جایز دانسته اما به دلیل تبعات منفی که این کار در پی دارد به عنوان ثانوی حرام می‌دانند.

## نتیجه‌گیری

۱. حاصل آنکه شبیه‌سازی انسانی با هیچ‌یک از آموزه‌های دینی و کلامی شیعه تعارض ندارد. هیچ نص مشخصی بر ضد آن وجود ندارد و براساس مبانی فقه شیعه این عمل مشروع و دلیلی برای تحریم آن نیست؛ چرا که آیه روایت، دلیل عقلی و اجماعی بر حرمت آن نداریم.
  ۲. باید میان انواع و صورت‌های محتمل این کار تفاوت گذاشت. غالب فقها در مقام مخالفت با طرح یک فعل حرام عملاً حرمت هر نوع شبیه‌سازی انسانی را نتیجه گرفته‌اند. گاه شبیه‌سازی آخرین روش در درمان ناباروری در دایره زوجیت می‌باشد.
  ۳. براساس اصل اباحه فقیه در اینجا برای اثبات جواز شبیه‌سازی ملزم نیست بلکه اثبات حرمت آن نیازمند دلیل است.
- شبیه‌سازی مانند هر مسئله مستحدثه می‌تواند موجب ابهامات و سوءفهم‌های عمیق شود از آنجا که فقهای شیعه به یک مکتب اصولی تعلق دارند می‌توان به جای آنکه این بحث را نفی و فتوا به حرمت و مفساد قطعی بدهند ضمن تبیین و تحلیل علمی مسئله درباره شقوق و حالات گوناگون آن به گونه‌ای مستقل بحث کنیم و مسایل حقوقی و فقهی آن را روشن نماییم. تا شاید افق تازه‌ای در جهت وحدت‌نظر فقهای شیعه به وجود آید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی



## منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.
۲. آخوندی، محمد مهدی وصادقی، محمدرضا، ضرورت به کارگیری تکنیک‌های باروری کمکی در تولیدمثل انسان، روش‌های نوین تولیدمثل انسانی از دیدگاه فقه و حقوق، مجموعه مقالات، انتشارات سمت، چاپ دوم ۸۰.
۳. اسلامی، سیدحسن، شیبه‌سازی انسانی از دیدگاه آیین کاتولیک و اسلام، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب قم، ص ۸۶.
۴. امینی علیرضا و کریمی زهره، ملازم زهر، شیبه‌سازی از دیدگاه اسلام، دیدگاه‌های اسلام در پزشکی، معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی مشهد.
۵. الاستسناخ بین الاسلام والمسیحیه مقالات وایبحاث. بیروت دارالفکرالبینانی - ۱۹۹۹.
۶. الاستسناخ البشر علی مائده الحوار، نورالسلام، ش ۱.
۷. انسان، کنعانی، تلاقی اخلاقی و حقوق و واقعیت در شیبه‌سازی، اخلاق زیستی انتشارات سمت ۸۴.
۸. توماس وی سادلر، رویان‌شناسی لانگمن، ترجمه مسلم بهادری، عباس شکور، انتشارات چهر ۱۹۹۶.
۹. جواهری، حسن، الاستتام و الاستسناخ، در قرآآت فقهیه معاصره فی معطیات الطب الحدیث. بیروت الغدیر، ۱۴۲۳.
۱۰. جناتی، گفتگو با آیت‌الله جناتی، کاووشی نو در فقه، فصلنامه فقه، شماره ۴۶.
۱۱. حر عاملی، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ال‌البیت قم ۱۴۰۹.
۱۲. خزعلی، گفتمان شیبه‌سازی انسان، دیدگاه‌های اسلام در پزشکی، معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی مشهد ۸۴.
۱۳. دریانی محمد، خلقت و شیبه‌سازی انسان در قرآن انتشارات سمیع ۸۷.
۱۴. دورلند، ویلیام آلکساندر نیومن، فرهنگ پزشکی، ترجمه محمد هوشمند ویژه، انتشارات کلمه، ۶۴.
۱۵. زوایای پیدا و پنهان شیبه‌سازی در گفتگو با اندیشوران حوزه، فصلنامه فقه ۴۷.
۱۶. صادقی، محمود، همانندسازی انسان از نظر مراجع ادیان آسمانی و بررسی آن از نظر فقه اسلامی، اخلاق زیستی (بیواتیک) انتشارات سمت، چاپ دوم، ۸۴.
۱۷. معرفت، محمد هادی، گفتگو با آیت‌الله معرفت، کاوشی نو در فقه، فصلنامه فقه، شماره ۴۶.
۱۸. معرفت، محمد هادی، گفتمان شیبه‌سازی، دیدگاه‌های اسلام در پزشکی، معاونت پژوهشی علوم پزشکی مشهد، ۸۴.
۱۹. مؤمن، محمد، شیبه‌سازی، ترجمه عباس جلالی، مجله فقه (کاوشی در فقه)، شماره ۴۶.
۲۰. نوری دلویی، محمدرضا، از حیوانات ترانس ژنتیک تا پستانداران کلون شده، دیدگاه‌های اسلام در پزشکی، معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، ۸۴.
۲۱. شبکه النبا المعلوماتیه به نشانی <http://WWW.annabaa.org>
22. [WWW.islamonline.net /Fatwa http://](http://WWW.islamonline.net/Fatwa)
23. <http://WWW.aljazeera.net/health> Raelians
24. <http://WWW.islamonline.net /Fatwa>
25. <http://WWW.gulfpark.com>
26. <http://WWW.alazhar.org>
27. <http://WWW.islamonline.net /Fatwa/arabic>
28. <http://WWW.islamonline.net>





شپښگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي  
پرتال جامع علوم انساني

سال دوم، شماره پنجم، زمستان ۱۳۷۸

